

ЗМІСТ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Мірошник Ірина Василівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри мов і методики їх викладання
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна

Заводенко Марія Миколаївна,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна

На сьогоднішній день перед суспільством постала низка екологічних факторів, які сприяють значному погіршенню стану навколишнього середовища. Це, у свою чергу, зумовлює негативний вплив як на здоров'я, так і на життєдіяльність людей, а, отже, заaktuалізувало розв'язання надважливих для людства екологічних проблем.

Нагальною потребою сьогодення є формування такого способу життя, який склав би основу довготривалого ощадливого розвитку людства. Необхідна нова філософія, нова політика, нові моральні імперативи – зобов'язання кожної людини і людства в цілому. Загалом ідеться про таку систему цінностей, складову культурного світобачення, яка б не залежала від таких факторів, як економічні сплески чи занепади, зміна політичної влади тощо, у якій би захист і збереження природи вважались такою ж святістю як і саме життя.

Формування екологічної компетентності громадян України є одним з найголовніших пріоритетів розвитку освіти, що проголошено деклараціями ООН і врегульовано низкою інших законодавчих документів нашої держави.

Усвідомлення взаємозалежності людини і природи також знайшло відображення в ідеях освіти сталого (екологічно збалансованого, гармонійного) розвитку, десятиліття якого проголошено ООН. Окремі риси і складові екологічної компетентності визначені у «Концепції екологічної освіти України», «Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді», Законі України «Про освіту», концепції Нової української школи.

Так, відповідно до Державного стандарту початкової освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87, метою природничої освітньої галузі є формування компетентностей в галузі природничих наук, техніки і технологій, екологічної та інших ключових компетентностей шляхом опанування знань, умінь і способів діяльності, розвитку здібностей, які забезпечують успішну взаємодію з природою, формування основи наукового світогляду і критичного мислення, становлення

відповідальної, безпечної і природоохоронної поведінки здобувачів освіти у навколишньому світі на основі усвідомлення принципів сталого розвитку.

Екологічну компетентність здобувача початкової освіти визначають як усвідомлення основ екологічного природокористування, дотримання правил природоохоронної поведінки, ощадного використання природних ресурсів, розуміючи важливість збереження природи для сталого розвитку суспільства.

Розвитку загальних положень екологічної освіти й окремим аспектам цієї проблеми стосовно початкової школи присвячено низку психолого-педагогічних праць. Так, А. Захлебний, В. Дерев'янка, Н. Пустовіт, С. Глазачев дали методологічне трактування низці принципів положень екологічної освіти, зробили значний внесок у розробку її мети, завдань і принципів, визначили шляхи реалізації її змісту.

Крім того, у розвитку теорії та практики екологічного виховання учнів початкової школи значна роль належить працям Є. Гріньової, Т. Тарасової, С. Білоус, В. Мелашта та інших учених, які розробили загальні підходи до відбору змісту, форм і методів екологічної освіти в початковій школі. Систематизація знань екологічного змісту, їх адаптація до умов початкової школи здійснена А. Плешаковим, Г. Ковальчук, Л. Нарочною.

Проте низький рівень екологічних знань, умінь та навичок екологічно орієнтованої діяльності переважної більшості учнів залишається одним із головних недоліків екологічної освіти і виховання у діяльності сучасної початкової школи, що зумовлює пошук ефективних шляхів розв'язання окресленої проблеми.

Результати аналізу сучасних наукових досліджень Г. Беленької, Н. Глухової, Н. Лисенко, С. Ніколаєва, З. Плохій, О. Половіної, Н. Рижової, Л. Руденко, Н. Яришевої та ін. засвідчують, що формування екологічного світогляду відбувається поетапно, починаючи з дошкільного віку та протягом всього життя людини. У своїх наукових працях вищевказані автори намагаються, з одного боку, узагальнити поняття «екологічної компетентності», а з іншого – розкрити його більш детально.

Екологічна компетентність молодшого школяра – це його здатність на основі набутих знань й особистісного досвіду відповідно до своїх вікових можливостей ефективно вирішувати екологічні проблеми, з якими він зустрічається у своєму повсякденному житті. Так, В. Маршицька сутнісною характеристикою екологічної компетентності учнів початкової школи вважає їх здатність до ситуативної діяльності в побуті та природному оточенні, коли набуті екологічні знання, навички, досвід і цінності актуалізуються в умінні приймати рішення і виконувати адекватні дії, осмислюючи їх наслідки для довкілля [1].

Молодший шкільний вік сприятливий для розвитку в учнів основ екологічної культури. Самою природою обумовлено соціальне призначення дитинства – адаптація дитини до природи і суспільства, здатність брати відповідальність за свої вчинки перед людьми, рослинним і тваринним світом. Початкова школа дає можливість сформуванню пізнавальний потенціал екологічних знань для подальшої бази вивчення природничо-математичного циклу, виховувати

особистість, яка усвідомлює місце людини у довкіллі, через ознайомлення з рослинним і тваринним світом, розкриття взаємозв'язків і взаємозалежностей у природі, вивчення та дослідження куточків рідного краю.

Становлення в учнів початкових класів екологічної компетентності визначається змістом та характером (ступенем складності) знань про природу. Це повинні бути знання екологічного змісту, які відображають основні взаємозв'язки природних явищ. Так, аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що екологічну компетентність пов'язують із набуттям учнями:

а) системи знань про навколишнє середовище (соціальне і природне у їх взаємозв'язку і взаємозалежності);

б) практичного досвіду використання знань для вирішення екологічних проблем на локальному й регіональному рівнях;

в) прогнозуванням відповідної поведінки й діяльності у професійній сфері й побуті;

г) потребою спілкування з природою та бажанні брати безпосередню участь у її відновленні та збереженні.

Для формування екологічної компетентності рекомендовано дотримуватися принципів екологічної освіти та виховання: взаємозв'язок глобального, національного та краєзнавчого підходів; принцип співпраці; принцип прогностичності; принцип міждисциплінарності; принцип єдності теорії і практики; принцип безперервності; єдності інтелектуального й емоційного сприймання навколишньої дійсності у практичній діяльності з її збереження, догляду за нею і поліпшенню її якісного та кількісного складу.

У науковій праці Г. Беленька, Т. Науменко та О. Половіна зазначають, що екологічна компетентність молодшого школяра є складовою частиною його життєвої компетентності та становить конкретні знання про природу, позитивне емоційно-ціннісне ставлення до її компонентів, обізнаність із правилами природокористування та їх дотримання [2].

Схожі складові екологічної компетентності школярів визначає А. Андрусенко: знання про природне середовище Землі та взаємодії у природному довкіллі; усвідомлення себе частиною великого світу природи; здатність до посиленої природоохоронної діяльності: збереження, догляд та захист природного довкілля; готовність дотримуватись правил доцільного природокористування, чистоти природного довкілля, заощадливого використання природних багатств [3].

Ми, у свою чергу, розглядаємо процес формування екологічної компетентності як спеціально організовану діяльність, в якій учнями у процесі вирішення практичних і теоретичних задач екологічної спрямованості набувається досвід взаємодії з навколишнім природним середовищем. Активне залучення дітей у молодшому шкільному віці до реальних природоохоронних справ сприяє формуванню в них упевненості в можливості позитивних змін його стану.

З точки зору структурно-функціонального аналізу екологічна компетентність як інтегральний розвиток особистості об'єднує нормативний, когнітивний,

емоційно-мотиваційний і практичний компоненти та забезпечує здатність виокремлювати, розуміти, оцінювати сучасні екологічні процеси, спрямовані на забезпечення екологічної рівноваги та раціонального природокористування [4]. Так, Д. Пузіков зазначає, що екологічна компетентність є інтегрованим результатом навчальної діяльності учнів, який формується передусім завдяки опануванню змісту предметів екологічного спрямування [5]. Найпоширенішою формою екологізації змісту початкової освіти є наповнення предметів гуманітарно-природничого циклу екологоосвітнім матеріалом протягом усього періоду навчання. Збагативши учнів науковими знаннями про об'єкти і явища природи, ми матимемо змогу сформувати основні рівні екологічної компетентності.

Одним із важливих завдань реалізації екологічної компетентності стало розроблення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» для учнів початкової школи, спрямованого на формування соціально активної позиції, прагнення діяти для збереження довкілля і досягнення стабільного розвитку суспільства, позитивного сприйняття майбутнього.

Протягом 1-4 класів учні вивчають, спостерігають, досліджують довкілля суспільне, природне в їх єдності. Суспільне довкілля постає перед учнем в образі сім'ї, роду, шкільного оточення. Природне оточення учень пізнає як через засвоєння знань про природу, так і через багаторазові спостереження і дослідження довкілля та живих істот, що оточують його, набуває переконань у необхідності збереження довкілля; дізнається про несприятливі наслідки господарської діяльності людини, шкідливі техногенні впливи, вчиться їм запобігати.

Одержуючи визначену систему знань на уроках «Я досліджую світ», учні засвоюють норми і правила екологічної поведінки в природі, тому що через екологічну освіту виховується відповідальне відношення до природи.

Крім того, формування екологічної компетентності в учнів початкових класів передбачає, в першу чергу, становлення у молодшого школяра екологічної відповідальності, яке базується на використанні в навчальному процесі міжпредметних зв'язків, практичної-дослідницької діяльності, що забезпечує детальне вивчення об'єктів навколишнього середовища, а також активного залучення сім'ї під час проведення масових екологічних заходів та реалізації природоохоронної діяльності як первинного носія екологічної компетентності.

Формування екологічної компетентності здійснюється шляхом поєднання різних форм роботи: навчально-дослідницька діяльність (організація і проведення еколого-краєзнавчих екскурсій; організація і проведення дослідів та міні досліджень; виконання практичних завдань); природоохоронна діяльність (екологічні акції; посадка зелених насаджень; виготовлення годівниць та шпаківень; догляд за рослинами; екологічні суботники; рейди по впорядкуванню парку, берегової зони річки); навчально-просвітницька діяльність (втілення та захист екопроектів; конкурси малюнків, плакатів, листівок; конкурси екологічних казок, віршів; випуск екологічної газети; проведення тематичних тижнів; випуск буклетів на екологічну тематику; створення презентацій).

Екологічна компетентність формується на всіх етапах навчання в школі, на кожному з яких ставиться певна мета, завдання, добирається відповідна методика з огляду на вікові особливості школярів. З точки зору американських психологів Д. Беннета, Дж. Бутлера, Г. Прошанського ставлення до навколишнього середовища формується в процесі взаємодії емоційної, інтелектуальної та вольової сфер психіки людини. Взаємовпливаючи одна на одну, вони створюють систему психологічних установок особистості, які проявляються у формі оцінного судження, поведінки й діяльності в навколишньому середовищі. Засвоєні школярами ціннісні екологічні орієнтації мають на меті коригувати ці прояви відповідно до норм екологічної культури [6].

У молодшому шкільному віці відбувається становлення функціональної системи моральних чинників, за правильно організованого екологічного виховання формуються основи майбутньої особистості з екоцентричним типом мислення. Дитина набуває здатності до гуманістичної емпатії, одночасно відбувається активне засвоєння етичних норм. Пізнання навколишнього світу розпочинається з накопичення чуттєвого досвіду, фактичного матеріалу, який осмислюється з метою засвоєння системи знань, адекватної навколишній природі з її зв'язками і залежностями. Учням початкових класів важко уявляти незнайомі предмети або явища природи. Одним із методів забезпечення наочно-чуттєвої основи засвоєння знань є спостереження. Це цілеспрямоване, планомірне сприймання об'єктів навколишньої дійсності. Воно підпорядковане конкретно визначеним цілям і вимагає вольових зусиль. Систематично спостерігаючи за об'єктами природи, діти вчаться спостерігати, у них формується така важлива риса, як спостережливість. Розвиток спостережливості впливає на структуру і зміст інших психічних процесів, оскільки спостережлива дитина більше сприймає, глибше мислить і розуміє. Це полегшує засвоєння знань та умінь, забезпечує кращі результати в навчанні, позитивні емоції, розвиває пізнавальні інтереси, позитивно впливає на поведінку.

Організуюючи засвоєння екологічно спрямованого матеріалу, на уроках можна використовувати різноманітні методи та прийоми навчання. До них належать: розповідь учителя про природу та її охорону, бесіда, побудована на природоохоронній основі, читання відповідної літератури, спостереження за об'єктами рідної природи, яке проводять молодші школярі; сприймання ілюстративного та натурального наочного матеріалу.

Ефективним шляхом формування екологічної компетентності, а саме способом подачі навчального матеріалу, а також систематизації самостійної роботи учня, є застосування засобів графічної візуалізації, створення опорних конспектів та ментальних карт.

Сьогодні інтелект-карти – досить поширена технологія креативного мислення. Застосування інтелект-карт допомагає мислити абсолютно по-новому, максимально використовуючи обидві півкулі головного мозку.

Технології візуалізації дають змогу перетворювати великі обсяги навчального матеріалу в формати, компактні й водночас ефективні для його сприйняття, усвідомлення й засвоєння, виступають опорою у вирішенні

нагальних педагогічних проблем, таких як інтенсифікація і гуманізація освітнього процесу, його адаптація до потреб, запитів і когнітивних особливостей молодого покоління. Головною метою їх використання є генерування, відображення, структурування та класифікації ідей. Так, перевіряючи домашнє завдання, також можна спиратися на екологічно спрямований матеріал, завдяки чому цей етап уроку виконуватиме не лише контрольну, а й виховну функцію, стимулюючи цим самим увагу й активність учнів. Наприклад, перевіряючи матеріал за темою «Енергія в нашому житті», вчитель може запропонувати учневі розповісти про поняття “енергії”, які прилади споживають енергію (намалювати на дошці схему) тощо. Таке наповнення змісту навчально-виховного процесу в початковій школі екологічно спрямованим матеріалом забезпечує не лише міцне й осмислене засвоєння знань і розширення кругозору учнів, а й сприяє формуванню їх елементарних морально-естетичних уявлень та розвитку екологічного світогляду.

Отже, проблема екологічної освіти в Україні є надзвичайно актуальною і має пріоритетне значення для сьогодення та майбутнього.

Людина, яка компетентна у сфері екології та здорового способу життя, здатна чітко усвідомлювати власну відповідальність за стан навколишнього середовища. Вона може розрізняти основні екологічні проблеми та діяти задля їх вирішення, дотримуватися здорового способу життя, вирішувати нагальні життєві проблеми, раціонально використовувати природні ресурси. Все це дозволяє виробити особливу систему цінностей, орієнтовану на збереження природи та здоров'я людини.

Проте ефективність вирішення означених проблем залежить від екологічного виховання суспільства в цілому і молоді зокрема. У процесі формування екологічної компетентності молодого покоління важливим є високий рівень екологічної свідомості самого вчителя, адже учням початкової школи властиве наслідування дій дорослого. Тому вчитель, його дії та вчинки мають стати прикладом для молодших школярів, оскільки вплив педагога на дитячі почуття, емоції сприяє формуванню екологічних переконань та ціннісних орієнтацій, а його творчий підхід до проведення занять екологічного спрямування з використанням сучасних технологій, зокрема ментальних карт, сприятиме не лише цікавій подачі нового матеріалу, але й ефективному його опрацюванню та запам'ятовуванню молодшими школярами.

Список літератури:

1. Маршицька В.В. (2005). Сутнісні характеристики екологічної компетентності учнів початкової школи. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді [зб. наук. праць]*. Київ. Кн. 2. Вип. 8. 20–26.
2. Беленька Г.В., Науменко Т.С., Половіна О.В. (2013). *Дошкільнятам про світ природи: метод. посіб. для вихователів дітей дошк. віку*. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка.

3. Андрусенко І.В. (2019). Підручник «Я досліджую світ» як засіб формування екологічної грамотності молодших школярів. *Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць*. Київ. Вип. 22. 6–15.

4. Шмалей С.В. (1999). *Екологічна особистість*. К.: Бібліотека офіційних документів.

5. Пузіков Д.О. (2018). Навчально-методична література як засіб формування прогностичної компетентності сучасного вчителя. *Проблеми сучасного підручника, № 21*, 358–371.

6. Bennet D. (1974). Evaluating Environmental Education Program. Environmental Education. Strategy Toward a More Livable Future ; ed. by J. Swan, W. Stapp. N. Y. : John Willey and Sons.